

Tenornyckelharpan - en udda figur i nyckelharpvärlden

En artikel av Johan Hedin

Jag ska berätta lite om tenornyckelharpan, om hur den blev till och vilka tankar som finns bakom. Jag hoppas att med denna text kunna ge inspiration till andra nyckelharpspelare och -byggare och att mina funderingar ska sätta igång tankar hos andra – även i de fall läsaren inte delar mina åsikter.

Tenornyckelharpan är, som namnet säger, större än den vanliga typen och är stämd något lägre. Den har en mensur på 440 mm och har stämningen e¹, a, d och G, men skiljer sig på många andra sätt från hur en nyckelharpa brukar vara konstruerad.

Tenoren är uttänkt och ritad av mig och byggd av Peder Källman, nyckelharpbyggare och violinbyggarmästare i Falun. Peder är som klippt och skuren för detta projekt, då han har mångårig erfarenhet av nyckelharpsbygge, samtidigt som han har stor kunskap i fiolbyggeri. En unik kombination kunskaper som innebär en stor inblick i ett stråkinstruments uppbyggnad. Tenornyckelharpan är en del i ett större projekt som har till syfte att utveckla instrumentet nyckelharpa i flera olika riktningar med förhoppning om att vidga nyckelharpans uttrycksmöjligheter och användningsområden. Här kommer bakgrundshistorien för att ge ett sammanhang.

Jag har haft ett intensivt umgänge med nyckelharpan sedan 1982 och har från 1993 arbetat som professionell nyckelharpspelare. Jag är varken född eller uppvuxen i nyckelharporiket Uppland, utan kommer från Småland och har fått i mig nyckelharptraditionen lite på avstånd. När jag var tolv år och min far hade byggt min första nyckelharpa, lärde jag den lokala spelmansrepertoaren som inte spelats på instrumentet tidigare. Under några år på Kapellsbergs musikskola fick jag upp öronen för fler musikstilar och började använda nyckelharpan i

en barockensemble, ett folkmusikband (som hette Sälta) och höll även på med fri improvisation.

Åren 1993-1995 arbetade jag åt EMI i New York som musiker i ett "folkpopband" som turnerade i England och i över hälften av Amerikas stater. Under dessa omfattande turnéer började tanken på ett större instrument att gro – en längtan till att spela i ett djupare register, att kunna kompa och spela stämmor långt där nere. Då byggde min far och jag oktavnnyckelharpan som är stämd en oktav lägre än den vanliga modellen (som jag kallar sopran i detta sammanhang). Den är helt enkelt en förstörad nyckelharpa med grövre strängar.

När det väl fanns en oktavnnyckelharpa blev glappet så påtagligt mellan storlekarna och jag började tänka på en altmodell. Vilken stämning

skulle en sådan nyckelharpa få? Ja, det fanns inte mycket att välja på – det naturliga blev att stämma den en oktav under fiolen för att kunna spela de vanliga låtarna bekvämt. Alten, som hade tre rader med nycklar, fick emellertid ett otillräckligt omfång för en stor del av de traditionella låtarna (både fiolen och den vanliga nyckelharpan går ned till tonen g), vilket jag senare korrigerade med att lägga till en fjärde nyckelrad för G-strängen. Därmed förlängdes omfånget nedåt en kvint och instrumentet fick namnet tenor nyckelharpan.

På vägen till ett större instrument stötte jag dock på några dilemman som finns inbyggda i nyckelharpan konstruktion. Det finns en konflikt mellan tonstyrka i de lägre registren - vilket kräver en stor instrumentkropp, och spelbarhet - vilket med gängse spelställning kräver en liten instrumentkropp. Vill man kunna utnyttja en så lång stråke som möjligt ska man placera nyckelharpan så långt upp som möjligt, men vill man belasta ryggen så lite som möjligt ska man ha den långt ned, då ryggen slipper bära upp högerarmens vikt. Ju större tonförråd man har desto tyngre blir instrumentet. Trots vetskapen om dessa problematiska förhållanden ville jag försöka finna lösningar som fungerar och här följer en beskrivning av tenor nyckelharpan utifrån några valda synvinklar.

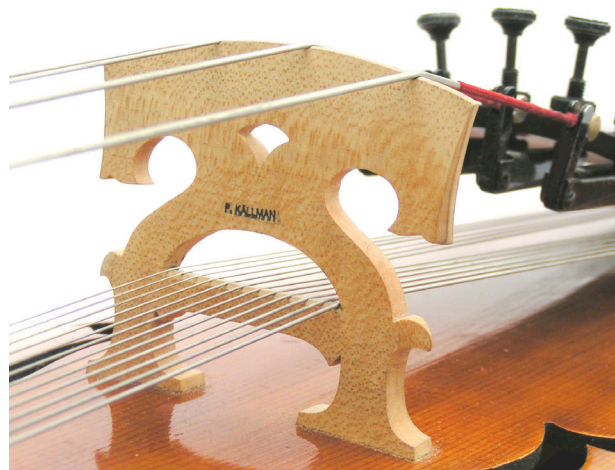
Vikt

Jag tycker att ett instrument ska vara lätt och smäckert. Eftersom man hänger nyckelharpan runt halsen och dessutom låter armen vila på instrumentet måste viktspekten finnas i åtanke i varje moment. Jag har tagit intryck från många perioder i nyckelharpan utveckling och även från andra stråkinstrument, främst viola da gamba och viola d'amore. Olika byggtekniker har olika fördelar. Med tanke på vikten har tenoren lånat Moraharpans svepteknik för sargerna istället för att såga ut dem eller gröpa ur kroppen. Urgröpningsmetoden ger däremot en stor flexibilitet att skulptera instrumentet i alla riktningar, vilket också utnyttjas i de traditionella 1700- och 1800-tals-modellerna.

Tenor nyckelharpan sarger är 2 mm tjocka och har enligt fiolmanér klossar i hörnen och lister limmade mot lock och botten för att få stadga och limyta.

Samtliga resonanssträngar är placerade under leken för att halsen ska kunna göras så smäckert som möjligt, också det en koppling till äldre nyckelharpor. Detta är lika mycket en designsak som en viktbesparande åtgärd. Halsen blir inte så tung och varje nyckel blir kortare och lättare. Även skruvlådan blir lättare. Jag har av flera anledningar vinklat ned halsen en aning, så som fiolen ser ut nu förtiden - dels för att resonans-strängarna som kommer fram under nycklarna ska få en bra vinkel mot stallet, dels för klangens skull, se nedan, och även för viktens skull. Genom att vinkla ned halsen kommer strängens brytpunkt vid översadeln längre ned, samtidigt som stallet måste göras högre.

Detta gör att strängarna får en betydligt större vinkel mot stallet och ger ett större tryck mot locket. Men jag vill inte ha något större tryck mot locket, utan kompenserar detta med tunnare strängar så att trycket förblir ungefär det samma som med rak hals. Vad vinner jag med detta? Jo, tunnare strängar ger samma tonhöjd med lägre dragningskraft – de är slakare helt enkelt. Då kan man minska dimensionen på alla belastade detaljer och hela instrumentet blir lättare. Det finns också ett klangligt syfte med slakare strängar, se nedan.

Formgivning

Skruvplattan har blivit en skruvlåda, då jag tyckte det var bäst att vända skruvarna i horisontalläge, eftersom halsen är så smal att de har svårt att få plats stående. Då kan skruvlådan förstärka den pilartade storformen. Det var ett stort beslut att vända på skruvarna, eftersom de varit fästade stående genom hela nyckelharpan historia och är ett tydligt kännetecken för instrumentet. Dock tyckte jag att så pass många detaljer på tenoren skiljer sig från konventionen att det skulle vara möjligt. Jag har lånat viola da gambans stränghållartyp av två anledningar - dels blir stränghållarens form en kontrahent till den åt andra hållet avsmalnande leken, dels slipper man problemet med klacken på stränghållaren som är en kritisk punkt med korta fibrer som ska stå emot stängarnas dragkraft. Den utstickande stränghållaren löper ju alltid risk att få

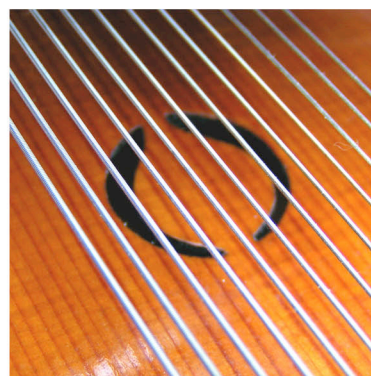
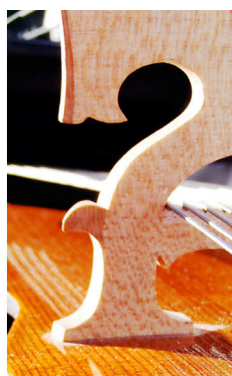
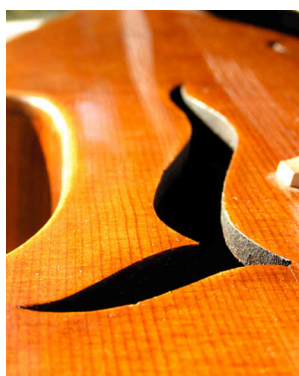
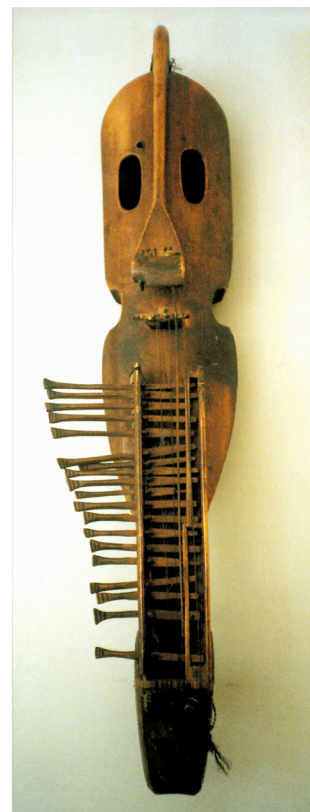
stötar och brista. Gambans system består av en trätapp som är inlaxad i skrovet och som sticker upp en bit ovanför locket. Stränghållaren som är försedd med ett fyrkantigt hål hakas på tappen och låses från att lossna vid stötar underifrån, när den dras av strängarna mot stallet.

Att halsen och leken smalnar av upp mot skruvlådan är förstas en designsak, men det gör även instrumentet lättare. Jag har utgått ifrån strängarnas rörelse. Eftersom strängarna svänger mest på mitten och rör sig minimalt vid sadeln kan man göra halsen avsmalnande och spara vikt ända ut till skruvlådans ände. Överbygels smidiga form på gamla nyckelharpor tycker jag är otroligt smakfull. Ändå har den fått ge vika och bytts ut mot en s-form på grund av speltekniska skäl (se nedan). Om man väljer att ha f-hål på en nyckelharpa får man fara fram mycket försiktigt.

Titta på en fiol!

Fiolen har runda, smäktande former överallt. Lockets välvning, byglarna, c-bågarna, snäckan, stämskruvarna – allt är runda vågformer, inklusive f-hålen. Titta på en äldre nyckelharpa! Den har längre, mer sparsamt kurviga former.

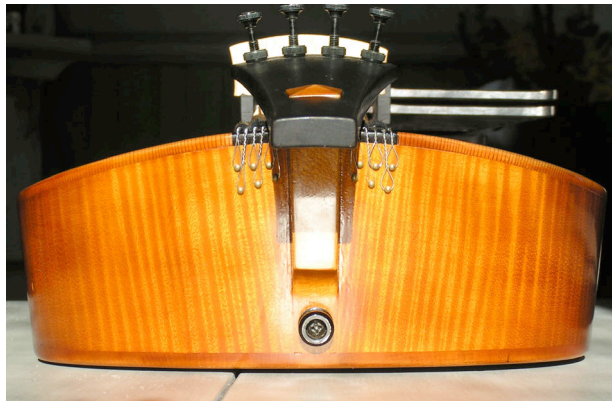
S-formen

C-bågarna är inte lika mycket uttagna, underbygeln är nästan rak, över-bygeln är sparsamt rundad, leken har ofta en vacker bågförm. I profil är halsen lite nedvinklad där den går ut från kroppen för att sedan böja sig uppåt i skruvplattan, men radien på den kurvan är oändligt stor jämfört med den som fiolens snäcka har. Jag tycker att man kan ha f-hål på en nyckelharpa, men de måste anpassas mycket för att bli en del i helheten.

Tenorens ljudhål – eldsflammar – är tagna från viola d'amoren och andra stråkinstrument från barocken. De har riktning, så som hela instrumentet har, nästan som en pil, och är svagt vågformade. Halvt synligt under leken finns även det traditionella lilla ljudhålet, denna gång bestående av två böjda hål bredvid varandra som i ytterkant bildar en cirkel och som mellan sig lämnar en bit av locket i en slags lökform, som återfinnes dels mellan ljudhålen, dels i övre kroppshalvans konturer.

När det gäller sargerna lutar dessa utåt enligt äldre tradition. Det är tilltalande då instrumentet får en skeppskaraktär och de underlättar samtidigt limningen av locket, då vinkeln mot sargerna kommer lite närmare 90 grader. Det problemet finns ju inte på andra instrument, eftersom locket brukar ligga vinkelrätt mot sargen. Ett genomgående drag för instrumentet är rena linjer utan detaljerad ornamentik. Det är enkelheten som får tala sitt språk och tenoren har fått två återkommande teman: s-formen och c-formen.

C-formen

Klang

Instrumentet har 40 mm längre mensur och klingar en kvart ned jämfört med den vanliga nyckelharpan. Den stäms således en oktav lägre än violinen. Jag har vinklat ned halsen och höjt stallet för att öka strängarnas vinkel mot stallet och samtidigt valt tunnare strängar. Resultatet blir mindre spända strängar jämfört med dagens praxis för att få en något mjukare klang och för att ge musikern större möjlighet att påverka klangkaraktären.

Spelfunktion

Jag har valt att "benyckla" alla fyra spelsträngarna. De två grövsta strängarna har fått ett omfång av en oktav och de två tunnare ett omfång av en oktav plus en kvart. Denna utbyggnad ger helt andra möjligheter till ackordspel och flerstämspel i alla lägen. Tenor nyckelharpan är utrustad med åtta kvartstonsnycklar som är placerade där kvartstoner vanligast förekommer i det folkliga tonspråket. De något mindre spända strängarna ger ett större utslag i sidled, vilket har en nackdel - att löven måste placeras längre från strängarna för att de inte ska stöta emot. Detta gör att leken inte blir riktigt lika snabb och smidig. Den effekten har dock blivit relativt liten. En fördel med slakare strängar är att det inte går åt så mycket kraft till att bända dem

– det är lättare att intonera helt enkelt. Tenor nyckelharpan tillåter pizzicatospel i och med att spelsträngarna är frigjorda från resonanssträngarna som placerats under leken.

Klangkroppen

Kroppen är utformad bland annat för att nå leken utan problem. På grund av det spelsätt jag själv använder, med många barrégrepp och flersträngspel i höga lägen, vilket denna speciella nyckeluppsättning tillåter, har jag bytt ut den traditionella överbygeln form mot en s-form. Då följer sargen nycklarnas ytterlinje och handen får fritt spelrum under leken och kan till och med glida utmed sargkanten.

Information

Tenor nyckelharpan är ett utvecklingsprojekt som pågick 1996 –2001 och innefattade byggnation av två instrument, varav det andra byggdes utifrån erfarenheterna av det första. Annan information finns också på www.johanhedin.com.

Katrineholm 2004
Johan Hedin